UDK 28-67(100)"19"
DOI 10.26340/muallim.v27i107.2238

TRI PRIMJERA IZVORNE RECEPCIJE *ISLAMA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA*

Hilmo NEIMARLIJA

Sažetak: Izvorni prilozi Alije Izetbegovića islamskom mišljenju sadržani su u djelu *Islam između Istoka i Zapada.* Njegovi drugi tekstovi i razmatranja na islamske teme u osnovi su konceptualne i stilske razrade ideja i uvida iz njegova glavnog djela. Svoje prvo i najvažnije djelo Alija Izetbegović je počeo pisati u ranim dvadesetim godinama. Pisanje je prekinuo, a napisano predao na čuvanje porodici kao potencijalno opasnu tajnu, kada je kao pripadnik organizacije Mladih muslimana 1946. osuđen na trogodišnju zatvorsku kaznu. Radu na djelu vratio se u svojim četrdesetim godinama i, nakon dužih i kraćih prekida, završio ga u pedesetim godinama. Autor u prvom dijelu ovog rada razmatra historijske okolnosti i lične događaje koji su pratili Izetbegovićevo pisanje djela *Islam između Istoka i Zapada*. U drugom dijelu razmatraju se tri izvorne recepcije ovog djela: beogradska objavljena u časopisu *Kultura* te recepcije Nerkeza Smailagića i Hamdije Ćemerlića.

***Ključne riječi:** Alija Izetbegović, Islam između Istoka i zapada, beogradski časopis Kultura, Nerkez Smailagić, Hamdija Ćemerlić*

Historijske okolnosti u kojima je nastalo djelo *Islam između Istoka i Zapada*

Po naslovu i uvodnoj određenosti, *Islam između Istoka i Zapada* je djelo široke teme i jasne teze. Tema djela je mjesto islama u velikim religijskim i kulturnim tradicijama svijeta i u ideološkoj podjeli svijeta na Istok i Zapad u prvim desetljećima druge polovine 20. stoljeća. Teza djela je središnji položaj islama u svijetu, misao o islamskom svjetonazoru kao jednom od tri integralna pogleda na svijet i o faktičkoj stvarnosti islama kao jedne od tri cjelovite povijesne realnosti u svjetskoj povijesnoj konstelaciji Istoka i Zapada. Druga dva integralna pogleda su religijski i materijalistički svjetonazor, a islam je njihovo jedinstvo kao prirodna sinteza duha i materije. Obilježavanje teme i definiranje teze određeni su mogućnošću dovođenja islama i svijeta u odnos uzajamnog ogledanja i rasvjetljavanja na razini ideja i na razini činjenica. Mogućnost je pretpostavljena na način negativnog nalaza da vanjske disproporcije zaklanjaju temeljne saglasnosti islama i svijeta i pozitivnog stava da je moguće otkloniti disproporcije i ustanoviti njihove uzajamne saglasnosti.

Po načinu obrade teme i argumentiranja teze, *Islam između Istoka i Zapada* je djelo neposrednog promišljanja u kojem je težište na činu, a ne na predmetu mišljenja. U djelu se ne govori o pitanjima islama i svijeta kako ih opisuju teorije i razjašnjavaju posebne nauke, ne analiziraju se rezultati i postignuća njihovih sistemskih proučavanja. Alija Izetbegović zanemaruje djela koja reprezentiraju interpretacije islamskog učenja i povijesti, kao i djela koja reprezentiraju građenja svjetonazora i poredaka svijeta, i odmah predstavlja svoja iskustva različitih izraza vjere, politike, umjetnosti, nauke, koje je stjecao čitanjem literature s raznih područja i promišljanjem političkih i duhovnih zbivanja u 20. stoljeću.

U predstavljanju se drži polaznog uvjerenja da će dinamičkim uvođenjem tog obilja u misaoni okvir svoje teze uvjerljivo pokazati, u jeziku koji nije jezik teologije ili filozofije, već "jezik kojim govori i koji razumije današnja generacija", kako se iz islama može i treba vidjeti svijet, i kako se iz svijeta može i treba vidjeti islam. Stoga mu nije u prvom planu briga za ustrajnu logičku i empirijsku koherentnost vlastitih iskaza; ovisno o kontekstu, islam misli i kao stvarnost u svijetu, i kao skup propisa i institucija, i kao metod i princip sinteze.

Djelo je pisao pod ideološkom i političkom opsadom, lišen akademskih

veza i institucija, i za *Islam između Istoka i Zapada* se može reći, i svakako treba reći, da je djelo vjere, misaonog stava i pjesničke osjetljivosti, s polemičkim i dijaloškim odlikama i ograničenjima; izvorno, ono spada u fenomenologiju islama, a ne u teologiju ili nauku o islamu.

Motive Alije Izetbegovića da se u ranoj mladosti odluči na pisanje knjige o vlastitim viđenjima islama i svijeta, i da ustraje u svojoj odluci, teško je razgraničiti u njihovim pojedinačnim važnostima. Sigurno je da su na zamisao o knjizi i njezino nastajanje povezano utjecale mladalačke egzistencijalne pobude autora, duševne, intelektualne, estetske, kao i njegove društvene osjetljivosti i nastojanja na osvješćenju vlastitog muslimanskog identiteta i položaja islama u tadašnjim bosanskim i svjetskim vidicima.

Odrastao je u Sarajevu, u drugom desetljeću nakon prvog evropskog svjetskog rata, koji je zaključen aktima u koje je ušlo i uspostavljanje prve Jugoslavije. Nastala voljom zapadnih pobjedničkih sila, svjetskih reprezenata demokratije, kraljevina Jugoslavija je uspostavaljena kao monarhija pod srpskom dinastijom, u povijesnim okolnostima propadanja evropskih monarhija i dinastija i sa selektivnim, diskriminirajućim nacionalnim ustrojstvom. Stoga nikada nije zaživjela kao država ravnopravnih južnoslavenskih naroda i evropskih ideja 19. stoljeća, na kojima je u krugovima hrvatske intelektualne elite ponikla zamisao o njezinom uspostavljanju.

To vrijeme gimnazijskih dana Alije Izetbegovića bilo je vrijeme njegovih suočenja s izazovima neizvjesnih procesa u svijetu, čitanja djela svjetske književnosti i opredjeljivanja za kretanje putem mišljenja ili putem čina. U tim okolnostima svjetskih ideoloških konfrontacija i borbi evropskih sila za vlast u svijetu, borbi koje su dovele do ratnog sukoba još većih razmjera, u kojem se za nekoliko dana raspala prva Jugoslavija, većina njegovih vršnjaka i starijih pripadnika njegove generacije, opredjeljivali su se za jedan svjetonazor, ideologiju, povijesnu akciju, protiv drugih svjetonazora, ideologija, akcija. Opredjeljivanje bošnjačke studentske i srednjoškolske omladine u bitnome je određivao odnos prema ponižavajuće lošem stanju u kojem su se nalazili muslimani u Jugoslaviji, i širom svijeta, a važnu vododijelnicu činilo je razumijevanje uloge islama u nastajanju i održavanju takvog stanja.

U Drugom svjetskom ratu, u borbi protiv fašizma i komunističkoj revoluciji, uspostavljena je druga Jugoslavija. Razlike i suprotnosti u svijetu tada su dobile novu određenost u tvrdoj ideološkoj i političkoj podjeli na istočni i zapadni blok; u socijalističkoj Jugoslaviji Alija Izetbegović je bio lišen mogućnosti da se politički opredjeljuje i intelektualno slobodno iskazuje, kao i mnogi drugi u njegovoj zemlji i u drugim zemljama jednopartijske komunističke vlasti. Nakon povratka iz zatvora prihvatio je ta ograničenja života pod ideološkom opsadom, okrenuo se porodici i oficijelnom fakultetskom obrazovanju, ali se nije odrekao čitanja, mišljenja i pronicanja u učenje islama i položaj muslimana u svijetu.

Početkom četrdesetih godina vratio se pisanju svoga ranog i najvažnijeg djela. *Islam između Istoka* nastavio je pisati u privatnosti porodičnog života i odvojeno od službe pravnika, koju je obavljao u državnoj ustanovi i koja nije imala direktne veze s njegovim vjerskim i neprofesionalnim intelektualnim zanimanjima. Živio je u glavnom gradu jedne od republika evropske socijalističke države, nosio je ideološki žig osobe koja je u mladosti osuđena na tri godine zatvora za politički delikt, i svoja duhovna stremljenja slijedio je izvan oficijelnih akademskih institucija i ustanova kulturnog života.

Potrebi za javnim izražavanjem vlastitog vjerovanja i mišljenja mogao je udovoljiti anonimno i na marginama društvenih procesa, kao i toliko drugih autora u tadašnjim evropskim državama s jednopartijskom vlašću, koji su tekstovima s izmišljenim potpisima i u politički marginaliziranim publikacijama, gradili alternativu pisanim izrazima zvaničnih vjerovanja i mišljenja. U drugoj polovici šezdesetih godina, u svojim ranim četrdesetim godinama, pod pseudonimom L.S.B. objavio je u *Takvimu*, neformalnom godišnjaku Islamske zajednice, više tekstova o općim temama islama i povijesnom stanju muslimana. Zajednička odrednica tekstova bila je pretpostavka o temeljnom nesuglasju učenja i civilizacijskih ostvarenja islama u prošlosti i stanja opće ekonomske, socijalne, političke i kulturne bijede i dezorijentiranosti muslimanskih naroda u sadašnjosti. Tekstovi su izazvali zanimanje izdvajajući se jezikom, stilom, misaonošću i u njima će se kasnije prepoznati dijelovi i posredne najave *Islama između Istoka i Zapada*.

Pisanje *Islama između Istoka i Zapada* Alija Izetbegović je završio na početku svojih pedesetih godina, sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Bio sam uključen u dileme koje je imao oko naslovljavanja djela, i znam da je 1976. donio odluku o naslovu računajući da će Ikbalova pjesnička riječ o sunčanom oslobađanju ograničenja Istoka i Zapada, kao moto knjige, pomoći razumijevanju njegove otvorenosti u određenju mjesta islama u svijetu. Kasnija sudbina autora i sudbina djela su poznate.

Prije nego što je knjiga objavljena autor je 1983. zatvoren u političkom procesu grupe bošnjačkih intelektualaca, posljednjem tih razmjera u socijalističkoj Jugoslaviji.

U međuvremenu su učinjeni prevodi rukopisa na engleski i turski jezik, i prva izdanja *Islama između istoka i Zapada* pojavila su se na engleskom, 1984, u Sjedinjenim Američkim Državama, i na turskom, 1987, u Istanbulu. Prvo izdanje izvornika objavljeno je 1988. u Beogradu, s potpisima dvojice izdavača – Bakira Izetbegovića i Slobodana Mašića.

Alija Izetbegović je tada još bio u zatvoru, i u ovoj prilici počinio bi se grijeh ako bi se zanemarila uloga Slobodana Mašića, prvog, najpoznatijeg i najznačajnijeg nezavisnog izdavača u socijalističkoj Jugoslaviji, ako se ne bi uvažila faktička i simbolička vrijednost objavljivanja djela u njegovoj čuvenoj ediciji "Nova". Arhitekta po obrazovanju, dizajner po

umjetničkoj vokaciji i izrazu, izdavač po društvenom djelovanju, Mašić je objavio stotine knjiga, od kojih su mnoge bile politički sporne za zvanične izdavače, a neke su to bile i za sudske organe. Kod objavljivanja *Islama između Istoka i Zapada* preuzeo je odgovornost izdavača i jednog od recenzenata; druga dvojica recenzenata bili su intelektualci s imenima jugoslavenskog značaja: Muhamed Filipović i Predrag Matvejević.

O kasnijoj sudbini *Islama između Istoka i Zapada*, bosanskim izdanjima, prevodima i domaćoj i inozemnoj recepciji djela preporučujem rad Sabine Berberović, objavljen u zborniku radova sa skupa o Aliji Izetbegoviću, održanom u ovim prostorima Gazi Husrev-begove biblioteke 2019. pod naslovom *Misao srednjeg puta u religiji, politici i političkom djelovanju Alije Izetbegovića*. Berberović je u radu uputila na četiri bosanska izdanja i nepotpun broj printanih i online izdanja prevoda na devet jezika, i predstavila karakteristične uvide i ocjene u značajnijim domaćim i stranim pristupima Izetbegovićevom djelu. U međuvremenu je uvećan broj izvornika, a, treba vjerovati, i prevoda djela.

Po izdanjima izvornika i po izdanjima prevoda, *Islam između Istoka i Zapada* je djelo domaćeg autora jedinstvenog značaja u najširim okvirima humanističke literature u našim jezičkim prostorima. Ne znam nijedno djelo takvih izdavačkih referenci. No, glavno djelo Alije Izetbegovića izuzetno je djelo i po tome što nakon objavljivanja nije imalo koliko-toliko osamostaljen vlastiti život u odnosu na autora, i, samim tim, neposredan čitalački doživljaj koji nije aficiran, prvo, sudbinom autora i, potom, njegovom društvenom ulogom i njezinim značajem. Na recepciju prvih izdanja prevoda i izvornika sigurno je utjecala činjenica da se radilo o djelu pisca koji je izdržavao zatvorsku kaznu na koju je osuđen u političkom procesu. Međutim, prijem kasnijih izdanja neminovno je uključivao odnos prema autoru koji je u međuvremenu, u okolnostima smjenjivanja jednostranačkog jugoslavenskog sistema višestranačkim, postao politički lider jedne stranke i jednog naroda i, potom, jedne države, koja je izložena brutalnoj agresiji nakon što je demokratskim putem stekla samostalnost i međunarodno priznanje.

Djelo mislioca i pisca tako se našlo u sjeni djelovanja političara i državnika; objektivno je dobilo na društvenom značaju, a izgubilo na neposrednoj izražajnosti.

Razumljivo je da političko djelo Alije Izetbegovića može biti motiv i okvir upoznavanju s njegovim pisanim djelom kao što je razumljivo da Izetbegovićevo pisano djelo može biti motiv i važna odrednica u pronicanju u njegovo političko djelovanje. A to znači da postignuća Alije Izetbegovića kao čovjeka mišljenja i kao čovjeka čina pružaju mogućnosti upotpunjavajućeg uzajamnog rasvjetljavanja, ali i površnog odnošenja i uzajamnog relativiziranja. I nije nepoznato da se u odnošenju prema Izetbegovićevom pisanom djelu generalno, i prema *Islamu između Istoka i Zapadu* napose, danas uglavnom pribjegava ovoj drugoj mogućnosti i odnosu koji se određuje i faktički iscrpljuje negativnim ili pozitivnim stavom o političkom djelovanju Alije Izetbegovića. Takvim površnim odnosom zamagljuje se izvorni smisao Izetbegovićevih tekstova i relativizira njihovo saznavanje i vrednovanje, a *Islam između Istoka i Zapadu*, kao djelo neosporne tematske i stilske autentičnosti, svodi se na ideološku, političku, stranačku knjigu, koja se bez čitanja može kritizirati ili hvaliti.

Stoga su značajni primjeri izvorne, primarne recepcije *Islama između Istoka i Zapadu*, koja je prethodila Izetbegovićevoj zatvorskoj sudbini i liderskoj ulozi te koja se ne može politički relativizirati. U ovoj prilici želim ukazati na tri takva primjera.

Recepcija djela *Islam između Istoka i Zapadu* u beogradskom časopisu *Kultura*

Prvi primjer je beogradska institucionalna ocjena fragmenta *Islama između Istoka i Zapadu* iz 1971. godine. Te godine Izetbegović je prvi puta realizirao priliku za javno iskazivanje i akademsku provjeru vlastitih promišljanja kada je redakcija *Kulture*, beogradskog časopisa jugoslavenskog značaja, odlučila da jednu svesku časopisa posveti religiji i da njezine stranice učini otvorenim za autore iz vjerskih zajednica. Ponudio je časopisu opsežan fragment iz nezavršenog *Islama između Istoka i Zapada* o vezi umjetnosti i religije, i prilog je prihvaćen, premda je sadržavao poglede koji su bili u sukobu s preferiranim marksističkim stajalištem. Objavljen je s radovima deseterice jugoslavenskih autora o različitim pitanjima religije, kao jedini rad potpunog akademskog anonimusa. Drugi autori su bili akademskoj javnosti poznati sociološki i filozofski pisci, profesori na jugoslavenskim državnim studijima, i dvojica teologa, također poznati profesori s kršćanskih teoloških fakulteta. Uz te tekstove domaćih autora donesen je prevod rada američkog antropologa Clifforda Geertza o religiji kao kulturnom sistemu, na početku, i, prevod ogleda ruskog filozofa Nikolaja Berđajeva o marksizmu kao lažnoj religiji i proletarijatu kao nosiocu mesijanske uloge, na kraju tematske sveske časopisa. Radovi Izetbegovića i Berđajeva objavljeni su kao samostalni sadržaji posebnih rubrika.

Časopis *Kultura* izdavao je Zavod za proučavanje kulturnog razvitka u Beogradu, a u sastavu redakcije u tim godinama kratkotrajnog i historijski značajnog demokratskog usmjerenja glavnog toka političkog i kulturnog života u Srbiji bili su: Stevan Majstorović, Trivo Inđić, Sveta Lukić, Vujadin Jokić, Nebojša Popov i drugi beogradski intelektualci liberalne orijentacije. Tematski broj o religiji podrazumijevao je otvoreni razlaz s oficijelnim tretiranjima religije i sadržavao je tri priloga koji su korespondirali u direktnoj konfrontaciji s vladajućim marksističkim stavovima. Dva su bili prevedeni tekstovi Geertza i Berđajeva, autora međunarodnog ugleda, a treći je bio tekst Alije Izetbegovića, autora nepoznatog imena. U radu Clifforda Geertza analiza kulturnih značenja religije suprotstavljena je sociologizmu

oficijelnog marksističkog definiranja religije, kod Nikolaja Berđajeva je marksistička kritika religije osporena demistificiranjem pseudoreligijskog karaktera marksističkog učenja, a Izetbegović se povezivanjem živih značenja djela religije i umjetnosti konfrontirao s marksističkom teorijom njihova odražavanja i izražavanja osnovne socijalne stvarnosti.

Uključivanje tekstova Geertza i Berđajeva podrazumijevalo je objavljivanje radova ideološki spornih u jugoslavenskom političkom prostoru, ali potvrđenih intelektualnih vrijednosti i s potpisima autora međunarodnog ugleda. U slučaju Izetbegovićeva teksta to je značilo objavljivanje nepodobnog rada nepoznatog autora, uz to rada koji nije bio u jeziku očekivanog teorijskog žargona i koji je karakteriziralo izrazito subjektivno intepretiranje odnosa religije i umjetnosti. Međutim, rad se nametao ubjedljivom izvornošću autorovih promišljanja, jezikom književnih svojstava, obiljem sugestivnih podataka. Potvrđujući smioni karakter sopstvenog projekta naspram zvaničnih političkih i ideoloških ograničenja u odnosu na religiju, ali i svoju oslobođenost od predrasuda lokalizma i lokalnih isključivosti, uredništvo *Kulture* je zanemarilo tekstove Kierkegarda i Nietzschea, Eliota, Maritaina, Eliadea i drugih poznatih autora i kao prilog o velikoj temi umjetnosti i religije objavilo tekst Alije Izetbegovića.

Smatram da je Izetbegovićevo povezivanje djela religije i umjetnosti, u ogledanju u kojem se ta djela uzajamno susreću u svojim istinama i razilaze s istinom nauke, najsugestivniji dio *Islama između Istoka i Zapada*. Stoga držim da je objavljivanje tog fragmenta u tematskom broju *Kulture* prije gotovo pola stoljeća, u vrijeme uzdizanja liberalne misli i volje u Srbiji unutar jugoslavenskog jednopartijskog sistema, bilo njegovo razumljivo i mjerodavno priznanje. Bilo bi teško shvatljivo da je bilo drukčije, da su liberalno orijentirani urednici *Kulture* zanemarili prilog u kojem je sugestivno formulirana i dokumentirana poruka: "Ako nema religiozne, nema ni umjetničke istine." U prilogu se, uz ostalo, moglo pročitati: "... duša (o kojoj govore umjetnici) nije 'psiha' o kojoj govore naučnici. Ona je istinska duša, 'ruh', nosilac ljudskog dostojanstva i odgovornosti (Kur'an, 91/7–10), jednom riječju duša o kojoj govore sve religije, svi proroci i svi pjesnici. To je kao razlika između Junga i Dostojevskog: imamo Jungove 'Psihološke tipove' i lica u 'Zločinu i kazni'. Prvo su monstrumi, vještačka, dvodimenzionalna bića; drugo su živi ljudi, razapeti između grijeha i slobode, Božija stvorenja, likovi."

Tematski broj *Kulture* o religiji zabranjen je odmah po izlasku iz štampe, a kao razlog zabrane naveden je tekst Nikolaja Berđajeva. Izdavač je odbio da prihvati zabranu zdravo za gotovo, što se vjerovatno od njega očekivalo, pokrenuo je pravni spor i, svojim ustrajavanjem u dokazivanju njezina sukoba s proklamiranim zakonskim pravima, osigurao njezino ukidanje. Zabrana je izazvala zanimanje javnosti, a uspješna borba za njezino ukidanje predstavljala je značajan prilog afirmaciji neovisnog intelektualnog odnosa prema religiji i idejama marksizma. Nedugo po pojavi beogradskog časopisa, Đuro Šušnjić, utjecajni jugoslavenski sociolog ideja i vjerovanja, u jednom svom radu afirmativno se pozvao na tekst Alije Izetbegovića i posvjedočio njegovo respektabilo čitanje.

Druga dva primjera izvorne recepcije Izetbegovića djela navodim kao lična svjedočenja o dva meritorna priznanja *Islama između Istoka i Zapada*, koja su također bila utemeljena isključivo na vrijednostima samoga djela.

Smailagićevo viđenje djela *Islam između Istoka i Zapada*

Prvi je primjer ocjena Nerkeza Smailagića iz 1976. godine. Smailagić je bio jedinstvena pojava evropskog intelektualca i islamskog učenjaka u bošnjačkim i bosanskohercegovačkim, hrvatskim i jugoslavenskim duhovnim i povijesnim krajolicima šezdesetih i sedamdesetih godina. Izvorni mislilac i politički onemogućavani znanstvenik, sveučilišni profesor i autor, priređivač i prevodilac, objavio je, uz ostala djela i radove, studiju vrhunske kulturne važnosti, *Politička vizija Dantea Aligierija*, dvotomnu hrestomatiju povijesnog značaja, *Historija političkih doktrina*, i kapitalna djela o vjeri i kulturi islama, dvotomnu *Klasičnu kulturu islama*, *Uvod u Kur'an* i *Leksikon islama.* Njegovo izlaženje iz okvira uobičajenih znanstveničkih svrstavanja u spajanju znanja moderne zapadne misaonosti i klasične islamske mudrosti jezgrovito je predstavio Tomislav Ladan, njegov prijatelj iz zavičajne Banje Luke. Ladan je Smailagića opisao kao sociologa i islamologa u jednoj osobi, sociologa koji je zadirao dublje i šire od znanosti o društvu, i islamologa, koji je korjenito zahvatao u kulturu i smisao islama i pružao pouke i primjere dostojne "pravoga kur'anskoga Sokrata".

Nedugo po okončanju rada na svom glavnom pisanom djelu, Alija Izetbegović me zamolio da vidim postoji li mogućnost da Nerkez Smailagić pročita njegov rukopis. Bio sam predani poštovalac Smailagićevih radova, kao i Izetbegovićevih; u mojim očima oni su obilježavali vrhove individualnih misaonih svjedočenja islama: Izetbegovićevi u muslimanskom horizontu Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice, Smailagićevi u akademskom naučnom i kulturnom vidiku Jugoslavije. Kako su i Izetbegović i Smailagić imali razumijevanja za moje doživljaje njihovih radova, i s jednim i s drugim sam se zbližio u svojim studentskim danima. Smailagić je živio u Zagrebu, ali je redovno dolazio u Sarajevo, gdje su mu živjele majka i sestra s porodicom, i, za prvog njegova dolaska, upoznao sam ga sa željom njemu nepoznatog sarajevskog autora, da pročita rukopis njegova djela o islamu. Uvjerljiv u otvorenosti prema ljudima, promišljen i srdačan u isti mah, Smailagić je, nakon što sam mu bliže predstavio autora i djelo, odmah pristao da preuzme rukopis i da se susretne s autorom. Imao sam dvadesetšest godina i razumljivo osjećanje zadovoljstva, privilegije, lične važnosti, kada sam organizirao prvi i, nakon dva mjeseca, drugi susret ove dvojice muslimanskih intelektualaca, tako reći vršnjaka na prelazu iz četrdesetih u pedesete godine – Izetbegović je bio

dvije godine stariji. Krećući se različitim životnim putevima i odolijevajući raznovrsnim društvenim prinudama i ograničenjima, oni su, svaki na svoj način, ubjedljivo reprezentirali mogućnosti muslimanskih osobnih vjernosti tradiciji i kreativnoj misaonosti. Stoga se živo sjećam prvog susreta, kada je Smailagić preuzeo rukopis *Islama između Istoka i Zapada*, i, posebno, drugog susreta, kada je predočio svoje čitanje Izetbegovićeva djela. Nije krio zadovoljstvo što se upoznao s piscem i djelom o islamu koje je nastalo u Sarajevu tog vremena, kao rezultat potpuno individualnog intelektualnog poriva i napora. Pohvalio je izvornost i stilsku vrijednost rukopisa, preporučio njegovo objavljivanje i, na pažljiv način, ukazao na postojanje protuslovlja i neslaganja misli i činjenica u rukopisu.

Ćemerlićev stav o djelu *Islam između Istoka i Zapada*

Treći značajan primjer primarne recepcije *Islama između Istoka i Zapada* je ocjena i institucionalno priznanje Hamdije Ćemerlića Izetbegovićevom djelu iz 1977. godine. Za akademika Ćemerlića malo je reći da je bio istaknuti intelektualac i zaslužni sudionik u središnjim tokovima vjerskog, političkog i društvenog života bošnjačkog naroda i Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću. Svršenik Šerijatske gimnazije u Sarajevu, Pravnog fakulteta u Beogradu i doktorskih studija na čuvenoj Sorboni, u periodu od sredine tridesetih do sredine osamdesetih godina, djelovao je kao naučnik i autor naučnih radova, kao nastavnik i rukovodilac centralnih ustanova islamskog i svjetovnog visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Bio je profesor VIŠT-a, utemeljitelj, profesor i dekan Pravnog fakulteta, rektor sarajevskog univerziteta, član ANUBiH, vođa tima u projektu znanstvenog utvrđivanja osnova nacionalnog samoodređenja bosanskih muslimana, utemeljitelj, profesor i prvi dekan Islamskog teološkog fakulteta.

Tokom 1977. godine akademik Ćemerlić je, uz dužnost predsjednika Sabora Islamske zajednice u Jugoslaviji, obavljao i najvažnije institucionalne poslove u završnim aktivnostima oko otvaranja i početka rada ITF-a. Bio je predsjednik komisije za izradu programa i matičarskog odbora za izbor nastavnika. Kao postdiplomac i kandidat za asistenta na budućem fakultetu uživao sam posebnu naklonost profesora Ćemerlića; cijenio je moju odluku da napustim sigurnost asistentskog mjesta i kretanja putem nauke na Fakultetu političkih nauka, gdje sam imao prvo zaposlenje, i da, kako je govorio, pređem u neizvjesnost u Islamskoj zajednici. Koristeći tu naklonost, i otvorenost profesora Ćemerlića za moja razmišljanja koja nisu podlijegala vladajućim klišeima u Islamskoj zajednici, zainteresirao sam profesora za mogućnost da Alija Izetbegović postane član nastavničkog zbora Islamskog teološkog fakulteta. Tvrdio sam mu da intelektualna zanimanja i objavljeni radovi legitimiraju Izetbegovića za rad na fakultetu, za koji je on bio jako zainteresiran, i predao mu primjerak beogradske *Kulture* s molbom da pročita Izetbegovićev pozamašan tekst. Ćemerlić je desetljećima ranije bio profesor Izetbegoviću na Pravnom fakultetu, ali ga se nije sjećao niti nešto o njemu znao. Izetbegović je, razumljivo, znao ko je Ćemerlić, i s poštovanjem i povjerenjem se sjećao njegovih profesorskih zastupanja i shvatanja prava koja su bila u direktnom sukobu s oficijelnom marksističkom teorijom. Kada mi je, nakon nekoliko dana, profesor Ćemerlić vratio časopis, prve su mu riječi bile: "Nije moguće da je ovaj čovjek završio samo pravni fakultet."

Bio sam obradovan, ali ne i iznenađen Ćemerlićevom tvrdnjom i obećanjem da će se založiti da Izetbegović bude nastavnik budućeg islamskog fakulteta. Iz blizine sam se upoznavao s Ćemerlićevim nastojanjem da u svakoj prilici doprinosi afirmaciji djela vjere i nauke, obrazovanja i kulturnog stvaralaštva u životu muslimana, da dostojanstvenim ličnim primjerom povezuje i afirmira tradicionalne muslimanske i moderne građanske vrijednosti i vrline. Stoga mi je bilo lahko razumjeti njegovo vrednovanje Izetbegovićevih promišljanja pitanja vjere, umjetnosti i saznanja čovjeka u tekstu u *Kulturi*, njegovo pridavanje institucionalnog značaja Izetbegovićevom pisanom djelu kao vjerodostojnom rezultatu privatnog misaonog nastojanja jednog obrazovanog bosanskog muslimana. Smatrajući dovoljnom njegovu preporuku, kao preporuku prvog akademskog autoriteta i najutjecajnije ličnosti u najvišim organima Islamske zajednice, s Izetbegovićem sam podijelio čvrsto uvjerenje da će biti nastavnik ITF-a. Međutim, preporuka nije dospjela na formalno razmatranje u strukturama Islamske zajednice; neformalno je unaprijed osporena iz oficijelnih političkih struktura Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Najodgovornije ličnosti u Islamskoj zajednici iz tih su struktura na netransparentan način obaviještene da su politički neprihvatljiva dvojica kandidata za nastavnike Islamskog teološkog fakulteta, i upozorene da vlast neće spriječiti niti javno osporiti njihovo imenovanje, ali će prekinuti veze s Islamskom zajednicom ako ih se imenuje. Jedan je bio Nerkez Smailagić, a drugi Alija Izetbegović. Smailagića i Islamsku zajednicu zajednički su kažnjavale partijske vlasti Bosne i Hercegovine i Hrvatske za njegovo kreiranje zahtjeva grupe muslimanskih intelektualaca iz Zagreba koji su 1971. tražili od vlasti u Zagrebu i Sarajevu legalizaciju prava Muslimana/Bošnjaka na nacionalne institucije. Izetbegoviću, i Islamskoj zajednici, zaprekom se naplaćivalo njegovo pripadanje Mladim muslimanima u mladosti i zastupanje ideološki spornih pogleda u tekstovima u *Takvimu*.

Premda je u jednopartijskom sistemu komunističke vlasti predstavljala uobičajeno sredstvo netransparentnog vršenja vlasti, politička zapreka za Smailagića i Izetbegovića nije bila očekivana u vremenu koje je karakteriziralo popuštanje centralističkih stega jugoslavenskog sistema i oslobađanje zatomljenih duhovnih energija bošnjačkog/muslimanskog naroda, jer je otvaranje Islamskog teološkog fakulteta tome bilo važan izraz. Naravno, zapriječenost za Smailagića je imala veću težinu i brutalniji karakter; kao islamski intelektualac najviših akademskih referenci Smailagić je bio važni sudionik u pripremi otvaranja ITF-a i s Husein-efendijom Đozom je imao ključnu

ulogu u izradi nastavnog programa, tako da se njegov budući profesorski angažman na ITF-u podrazumijevao.

Taj vlastodržački akt, o kojem je znanje zadržano u najužem krugu najodgovornijih ljudi u Islamskoj zajednici, profesoru Ćemerliću je posebno teško pao, jer je značio bezobzirno lišavanje ITF- a dvojice nastavnika najpoželjnijih intelektualnih sinteza i jer se prema njemu nije mogao aktivno odrediti u skladu s vlastitim stavom, na način na koji je reagirao kada je devet godina ranije bio osobno izložen sličnoj odluci političke vlasti. Tada ga je grupa mladih univerzitetskih nastavnika u regularnom javnom postupku kandidirala za izbor rektora sarajevskog univerziteta iako su znali da njegovo kandidiranje nije politički poželjno, jer je bilo općepoznato da on nikada nije bio član komunističke partije. Budući da je kandidiranje obavljeno javno i po propisima, a reference kandidata se nisu mogle problematizirati, iz partijskih krugova su od Ćemerlića diskretno zatražili da on odbije kandidaturu. Ćemerlić je odgovorio da nema razloga da ne prihvati kandidaturu, ali će se povući ako vlast javno ospori njegovo kandidiranje. Naravno, vlast to nije učinila i izabran je za rektora. Međutim, u slučaju Smailagića i Izetbegovića, profesor Ćemerlić nije imao izbora, vlastiti stav je podredio općem interesu Islamske zajednice i saglasio se s prešutnim prihvatanjem odluke političkih vlasti. U kasnijim vremenima često mi je sa žaljenjem spominjao taj akt grube nepravde prema Islamskom teološkom fakultetu i dvojici muslimanskih intelektualaca koji su u svojim djelima uvodili duhovno naslijeđe islama u misaone forme savremenog svijeta.

U decembru 1990. godine Alija Izetbegović je postao prvi demokratski izabrani predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. U martu te godine preselio je na bolji svijet Hamdija Ćemerlić, a nepunih pet godina ranije Nerkez Smailagić. Nepunih pet godina kasnije, u trećoj godini agresije na Bosnu i Hercegovinu i opsade Sarajeva, Alija Izetbegović je, u svojstvu predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, pomogao oslobađanju majke, sestre i zeta Nerkeza Smailagića iz zatočeništva vojske samozvane Republike srpske na Grbavici i olakšao njihov prelazak na desnu obalu Miljacke.

Zaključak

Alija Izetbegović je poštovao Hamdiju Ćemerlića i Nerkeza Smailagića. Njihove ocjene i uvažavanja izvornih postavki i stilskih obilježja *Islama između Istoka i Zapada* imale su važnost u njegovom odnosu prema najvažnijem vlastitom djelu i prema bitnim odrednicama vlastitog promišljanjima mogućnosti nadvladavanja ideoloških, političkih i društvenih podjela i sukoba u svijetu putem usaglašavanja duhovnih i materijalnih stremljenja, individualnih i kolektnih prava, kulturnih i civilizacijskih razlika, a ne putem njihova suprotstavljanja i uzajamnog poništavanja. U vjernosti tim odrednicama Alija Izetbegović je ustrajavao i ustrajao boreći se za očuvanje Bosne i Hercegovine u jedinstvu njezinih različitosti i djelujući kao praktični političar u najtežim okolnostima za političko mišljenje i postupanje. Korijeni odgovora na pitanje zašto je bilo tako, zašto se razlikovao od drugih političara svojim znanjima i odbijanjem ekstremnih stavova, traženjem kompromisnih rješenja i teškim donošenjem odluka, sadržani su u *Islamu između Istoka i Zapada.*

Abstract

THREE EXAMPLES OF THE ORIGINAL RECEPTION OF *ISLAM BETWEEN EAST AND WEST*

Hilmo Neimarlija

Alija Izetbegović's original contributions to Islamic thought are contained in his book *Islam between East and West*. His other writings and reflections on Islamic themes are essentially conceptual and stylistic elaborations of the ideas and insights developed in his principal work. Alija Izetbegović began writing his first and most important book in his early twenties. He interrupted the writing process and entrusted what he had written to his family for safekeeping as a potentially dangerous secret when, as a member of the Young Muslims organization, he was sentenced to three years in prison in 1946. He returned to the work in his forties and, after longer and shorter interruptions, completed it in his fifties.

In the first part of this paper, the author examines the historical circumstances and personal events that accompanied Izetbegović's writing of *Islam between East and West*. The second part examines three early receptions of the work: the Belgrade reception published in the journal *Kultura*, and the receptions of Nerkez Smailagić and Hamdija Ćemerlić.

Keywords: Alija Izetbegović, *Islam between East and West*, Belgrade journal *Kultura*, Nerkez Smailagić, Hamdija Ćemerlić

الملخص

ثلاثة أمثلة على التقبل الأصيل لكتاب "الإسلام بين الشرق والغرب"

حيلمو نيمارليا

تتجلى إسهامات علي عزتبيغوفيتش الأصيلة في الفكر الإسلامي في كتابه "الإسلام بين الشرق والغرب". أما أعماله وكتاباته الأخرى ومناقشاته للمواضيع الإسلامية فهي في الأساس تنظير مفاهيمي وأسلوبي لأفكار ورؤى مستقاة من كتابه الرئيسي. بدأ علي عزتبيغوفيتش كتابة عمله الأول والأهم في مطلع العشرينات من عمره، ولكنه توقف عن الكتابة، وأودع ما كتبه عند عائلته لحفظه خشية أن يمثل خطرا عليه، بعد أن حُكم عليه عام ١٩٤٦ بالسجن ثلاث سنوات لانتمائه إلى تنظيم الشبان المسلمين. ثم عاد إلى الكتابة في الأربعينات من عمره، وبعد فترات انقطاع متفاوتة، أنهى كتابه في الخمسينات.

يتناول الكاتب في الجزء الأول من هذا المقال، الظروف التاريخية والأحداث الشخصية التي رافقت كتابة عزتبيغوفيتش لكتاب "الإسلام بين الشرق والغرب"، وفي الجزء الثاني يقدم ثلاثة تفسيرات أصلية لهذا الموضوع: التفسير المنشور في مجلة "كولتورا الثقافة" في بلغراد، وتفسير كلٍّ من نركِز سمايلاغيتش وحمديا تشيميرليتش.

الكلمات المفتاحية: علي عزتبيغوفيتش، الإسلام بين الشرق والغرب، مجلة "كولتورا" بلغراد، نركِز سمايلاغيتش، حمديا تشيميرليتش.